

kozástudományi honismeret". Mindegyik jegyzetből már az első sorok után kiderül, hogy mi „megbeszélésünk tárgya”? A stílusjegyek mellett így az előadásmód is összetéveszthetetlen.

Balogh Edgár legszebb gondolatait, legsúlyosabb mondatait hosszan idézhetnénk. A gondolatok nemessége mellett mindig ott van az érzelmek őszintesége is. Mennyi szeretet van ennek a könyvnek minden sorában — tájnak és népnek milyen spontán szeretete. A felelősség is nagy: „*Mi ennek a világnak nemzetiségünk létevel és virulásával tartozunk.*” A szerző nem véletlenül hangsúlyozza így a legfontosabb örökség, az anyanyelv művelésének fontosságát: „Táj és nép egybekapcsolója mindenki számára az anyanyelv.” A hazafiság nem „lebegő fogalom”. Balogh Edgár könyve — a korszerű nemzeti, nemzetiségi tudat formálását is segítve — tucatnyi példával igazolja ezt. Az életből vett példákért pedig igazán nem kell Balogh Edgárnak a szomszédba mennie. Együtt él és lélegzik a tájjal és a néppel, elméletei nem a szobatudós elefántcsonttoronyában születnek, és nem is elegáns külföldi szállodákban. Ő talán valóban elmondhatja: valahol otthon van a világban.

Ismeretterjesztésnek is példaadó ez a könyv, a jegyzetek információs értéke nem lebecsülendő. Ha a műemlékekről ír Balogh Edgár, akkor népszerűsíti B. Nagy Margit kitűnő könyvét. Máskor a Korunk-galéria Kós-dokumentációjára hívja föl a figyelmet, s már sorolja is a Kós Károly tervezte házakat. Így illusztrálja az „épületek jelbeszédét”, a minden nemzetiség számára „közös tájnyelvet”. Itt Szabó T. Attila grandiózus vállalkozásának értelmét, jelentőségét magyarázza, amott a Kriza-féle Vadrózsák szerzői joga izgatja. Kányádi Sándor szász fordításaitól a történészek (Jakó Zsigmond, Csetri Elek és mások) tevékenységéig sokféleképpen érzékelteti Balogh Edgár azt a munkálkodást, mely hagyományörzés és jövőteremtés is egyben. Mert akinek nincs múltja, annak jövője sincs.

Sokan szóvá tették már azt a fantasztikus aktivitást, optimizmust, szervezésre, kezdeményezésre mindig kész magatartást, ami Balogh Edgár egyik legjellemzőbb vonása. Hogy utópiára is akadunk néha? Annyi baj legyen. Nyugtasson meg bennünket az, hogy Balogh Edgárnak szép álmai vannak. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a közírás „nagy öregje” olykor megvalósult jelenként mutat be olyan dolgokat, melyek legföljebb csak a jövőben rendeződnek majd véglegesen. Az eszményi jövő ideje a XX. századi ember életében aligha jön el. Ami számunkra jövő, az inkább jelenünkhöz hasonlítható, mint az elképzelt ideális jövőhöz. Érthető hát a csöppnyi türelmetlenség: aki kora ifjúságától kezdve erre az eszményi jövőre tett föl mindent, minél többet szeretne abból saját életében megvalósulva látni. (*Dacia Könyvkiadó.*)

OLASZ SÁNDOR

Móra Ferencre emlékezik Duka Marci

Tóth Béla ebben a könyvében (*Móra Ferenc betűösvényein*) úgy vezet végig Móra Ferenc szegedi pályaszakaszán, hogy megidézi az esztendőknek egy ma is élőként föltételezett tanúját. Az ilyen fikció számos írónak nyújtott már kitűnő lehetőséget arra, hogy neves személyiségek életének regényes krónikáját megírja. A kortárs szem- és fültnéző egykori személyes élményei fölelevenednek öregkori visszaemlékezéseiben, de megvalósulhat egykori énjének, a rajongott vagy kritizált, legalábbis figyelemmel kísért „nagyember” jellemének, magatartásának bíráló-kegyeltes fölülvizsgálata is. Olyan lehetőségek nyílnak az író számára, amelyek biztosítják műve „tárgyi” hitelességét, az elmúlt idők korhangulatát; az emlékező jellemének és a már elhunyt neves személyiségről fél évszázada formálódó véleményének sajátos ötvözetbe olvasztását is megengedik. Az életrajzi regények szerzői nem is vélet-

lenül éltek és élnek gyakran ezzel a szuggesztív eredményt lehetővé tévő, termékeny fikcióval. Az ötlet adta lehetőségek azonban önmagukban nem eredményeznek okvetlenül írói sikert, a megoldás, a kidolgozás, az eredmény minősít igazán.

Az ilyen vagy hasonló „fikciós emlékirat”-ok legnagyobb lehetősége a két jellemnek — az emlékező „átlag-” vagy „kisember”-nek és az általa jól ismert, valamilyen okból megfigyelt, lépten-nyomon követett jeles személyiség jellemének — együttes bemutatása. Tóth Béla, tiszteletre méltó merészséggel, ennél többet is vállalt. Nem érdemes ezúttal azt firtatni, hogy az író egy vagy több, idős Móra-kortársról (nyomdászról, múzeumi beosztottról, esetleg önmagáról is) mintázta Móra Ferenc életének e rokonszenves, őszinte és korrektségre törekvő krónikását. Ez az írói alkotómódszer szuverén területe. A Mórára emlékező, róla valló Duka Márton ma nyolcvan-valahány éves, aki szegedi proletárgyerekből lett egyre nyíltabb szemű, művelt tanúja a kornak és az író, publicista Móra életének. De nem önként jelentkezik, mint számos emlékező, irodalmi elődje. Úgy kell előkeresni, szóra, vallomásra bírni, szinte faggatni: „Hanem a szegediek kibányásztak a budai hegyek oldalában álló magányos házikómból, hogy elmeséljem azt a harminckét esztendő, amit Móra körüli szolgálataimmal töltöttem...” — írja bevezetőül, majd később is hangsúlyozza: „...de hát mivel faggatnak, én nekiláttam böcsülettel az őszinte vallomásnak.” Ennyiben tehát nem az önként előálló, „küldetés-tudatos” emlékezők család-fájához tartozik. Ezzel a beállítással Tóth Béla elkerültheti vele a veszélyt: saját személye jelentőségének akart-akaratlan növelését. Inkább a „népi emlékezők” típusához volna sorolható, városi munkás változatban. Így Tóth Béla olyan nézőpontot, közelítésmódot jelöl ki önmagának, amelyből Mórát eddig nem nagyon szemlélték, s ahogyan talán soha nem közelítettek hozzá.

Duka Márton (aki megszólaltatója szerint szinte túlzó szerénységgel, kilencvenedik esztendejéhez közeledve is csak „Marci”-ként aposztrofálja önmagát, talán mert Móra is így szólítottatta annak idején) nem Goethe tudós Eckermannja, nem is Adrian Leverkühn zeneszerző Thomas Mann által ironikusan megrajzolt, kedvesen fontoskodó Dr. Zeitblommja, aki doktori címét sem felejtí el az utókor tudomására hozni, ahogyan Duka bácsi a maga „marciságát”. Tóth Béla ezzel a hiteles-kitalált (megtalált?) emlékező típussal nagy írói szabadságot teremtett önmaga számára. Duka Marci nem köteles mindent tudni a Móra-kutatások jelenlegi állásáról, természetesen nem is akar velük, alaposságukkal vagy mulasztásaikkal vitatkozni. Joggal kerülhet el sokszor megírt Móra-ügyeket, nem kell okvetlenül szólnia közismert korabeli eseményekről. Így elhárítja egyúttal a tudóskodó számonkérést, utat nyit a szubjektív véleményalkotásnak, látszólag naiv, de nagyon is okos vélekedéseknek, vállalva mindazokat a veszélyeket is, amelyek óhatatlanul együttjárnak ennek a sajátos emlékező alaknak az írói fölhasználásával.

Így Móra olyan — hogy a ma divatos szavakat használjuk — „emberközelen” és „alulnézetből” jeleníthető meg, amelyet Móra-monográfia eddig nem produkált, s föltehetően nem is fog egyhamar. A proletársorból — Móra segítségével is — kivickélő Duka Marci, úgy ismerheti, olyan közlő a Szegedi Napló szerkesztőségében és nyomdájában, majd a városi könyvtárban és múzeumban forgoló Móra Ferencet, mint a senki más. Tóth Béla könyve első fejezeteiben például olyan szegedi város- és sajtótörténeti háttérrel tud Duka Marci révén a Kiskunfélegyházáról ide kerülő fiatal újságíró alakja köré és mögé fölfesteni, amely az eddigi Móráról szóló írásokat, városmonográfiákat is fölülmúlja tájékozottságban. Ez a kezdetben viszonylag szűkkörű, intim tájékozottság a könyvben fokról fokra bővül, ahogyan a nyomdászinas, majd siheder értelme nyiladozik, látóköre tágul, s ahogyan továbbnyitogítja szemléleti horizontját az újságíró-értelmiségi környezet és a nyomdászok körében ismeretesen aktív munkásmozgalom, önmaga szellemi érlelődése, az iskola, a könyvtár stb. Így motiválódik „menet közben” egy jellegzetes Móra-portré, eddig nem is érvényesülő nézőpontból, alakul egy mindenképpen méltánylandó kettős fejlődésrajz, előtérbe hozva egy ezután Móra megítélésénél el nem kerülhető beállítást.

Ezért is kell az írónak ezt a Duka Marci-sorsot úgy alakítania, hogy ő a lap-

szerkesztőségben, a nyomdában, Móra otthonában, barátai és vitatársai körében, műzeumban és ásatásoknál, szabadkőműves-megbeszéléseken, Móra közéleti szereplésénél jelen legyen, vagy legalábbis minderről közvetlen, aktuális értesülései, emlékei lehessenek. Illetve aggastyánkori „faggatásakor” a szegedi és országos lapok cikkeit nézegetve, okosan mérlegelve, figyelemre méltó áttekintést adhasson a maga meggyőződését követve olyan feszült történelmi helyzetekről is, mint amilyen az első világháború alatt, az 1918-as forradalomkor, a szegedi Nemzeti Tanács működése idején, a proletárdiktatúra szegedi bejelentésekor stb. keletkezett. Mindezzel ötvöződik össze a könyvben Móra magánélete, alkotói tevékenysége — sajnos egyre kevesebb teret kapva. Képzelnék el, hogy Duka Marci ebből egyre kevesebbet láthatott, vagy nem emlékezett már többre az elmondottaknál...

Ebből az írói beállításból természetesen az következik, hogy a könyv főszereplője egy Tóth Béla szerint „ismeretlen” Móra lesz: a töprengő, vívódó ember, a függetlenségi publicista, a polgári radikalizmus és a humanitárius szabadkőművesség elveivel, a forradalom problémáival vívódó, népi származású magyar értelmiségi. A XX. század első évtizedeinek oly nemesen tragikus típusa ez, aki nekibuzdulásaiban, személyes és közéleti öröklődéseiben, riadalmában és szép nagy bátorságaiban is imponáló. Tóth Béla nem mondja ki — Duka bácsival nem is mondathatja ki — így, de az olvasók megsejtik ezt a szándékot. Érzünk valami rejtett szemrehányást is ebben az elgondolásban, nem is egészen indokolatlan szemrehányást az utókorral szemben, amely ilyen vagy olyan mércékkel közelítve is nagyon fontos dolgokról feledkezett meg Móráról szólva.

Tóth Béla jól szövi a maga célzata szerint a szalakat, amikor Móra publicisztikai írásaiból, karcolataiból, tárcanovelláiból, elbeszéléseiből rekonstruálja a mórói személyiség jellemző képét az optimális hitelesség érdekében. Bár ezzel sokszor az önértékű szépirodalmi műveket is publicisztikává vagy életrajzi motívumokká oldja szét. És amíg a vezércikkek hosszú-hosszú idézése révén (szinte egy megtervezett vezércikk-válogatás erejéig!) a politikus Móráról minden korábbinál hívebb képet kaphatunk, az író Móra a szétoldott tárcák, glosszák, novellák, az éppen csak cím szerint említett elbeszélések és regények szerzője észrevehetően elhalványul, a kép egyensúlya mintha megbomolna. Vagy ez is a Duka Marci-féle közelítésmód és szándék szerint van?

A Duka Marcial nagyon is érhetően együtt gondolkodó és emlékező Tóth Béla nagyon rokonszenves. Csak ez a vállalt-megírt gondolkozásbeli egység helyenként mégis kettősnek bizonyul. Kétségesse válik, hogy miről mit és mennyit tudhat Duka Marci, mennyi az, amit az író halmoz, sorol emlékei közé — és hogyan. Elfogadjuk, hogy Duka Marci nem elég fogékony a szépíró Móra alkotásai iránt, s azt is, hogy Tóth Béla e révén nem is a szépíró Móráról akart mindenekelőtt írni. Megzavar viszont az írói hangváltásoknak néhány olyan esete, amikor gyermeki, nyomdászinas, könyvtári kisegítői, ízes népnyelven írott naiv-bölcs megfigyelések, kommentárok tudós-historikus elmélkedésekbe váltanak át. Jól láthatjuk, hogy a Móra személyisége, embersége által már gyermekkorában elbűvölt Marci rajongója az írónak. Észrevesszük, hogy fölnövekedvén, a rajongó elismerés mellett kritikus észrevételei is egyre szaporodnak, Mórát mindhalálig vállalva és egyre keményebben bírálva. De mintha néhol elnagyolta volna Tóth Béla ennek a tanúnak a jellemrajzát. Pedig szerintünk a tanú az ilyen regényes életrajzban legalább olyan fontos, mint maga a „nagyember”, mert a tanú kellő hitele híján a „nagyember” arcképének hitele is csorbulhat a könyvben, a sorra idézett, eddig méltánytalanul mellőzött dokumentumok bőséges idézése ellenére is.

Amilyen derekas dolog például Mórának Ady-ellenes írásait citálni (a Móra-kutatók erről a kínos ügyről szemérmesen hallgatnak, vagy csak távolról utalnak rá), annyira furcsa is, hogy Duka Marci és nyomdászlegény társai oly lelkes Ady-pártiak és „Ady-vers”-értők. Az bizonyos, hogy a nyomdászok a magyar munkásmozgalom legműveltebb és legjobban szervezett rétegei közé tartoztak, de hát még a Népszava művelt szerkesztői is inkább a Mórához hasonlóan verselő Csizmadia

Sándorhoz húztak az emlékezetes vitában. Éppen a szegedi, a Móra lapját szedő, tördelő nyomdászok reagáltak volna úgy, ahogy ezt Tóth Béla könyvében olvashatjuk? Ez már talán nem is az akkori, hanem az aggkori Duka Marci, vagy a mai Tóth Béla reagálása.

Hasonlóan zavaró mozzanat az is, hogy a tizen-valahány esztendőes Duka Marci nyomdásztársaival együtt protestál Móránál: miért hallgat Juhász Gyuláról a Szegedi Napló, miért nem vesz róla tudomást, míg úri dilettánsokkal megértően foglalkozik. S nyomban föl is sorolja Juhász Gyula 1910-ig átélt hányattatásait, addig írott összes műveit stb. Ha elképzelhető is az érdeklődés, sőt kiállítás a szervezett munkásság körében a mozgalommal kapcsolatot tartó Juhász Gyula iránt, az adatfölsorolásban inkább az öreg, könyvtári bibliográfiákon okuló Duka Marcit véljük előlenni Tóth Béla segítségével, s nem a kedves nyomdászfiút. És ez az Ady-értő, Juhász Gyulát pártoló Duka látszik érzéketlennek a széppróza író Móra iránt.

Az is elgondolkoztatja az olvasót, hogy a könyv szerint Domokos László jeles újságíró, kialudva súlyos részegségét, másnaposan, éppen a saját lapjukat készítő nyomda egyik, nem is nagyon jelentős alkalmazottjának mutatja meg önként Móra hozzá intézett levelét, amelyben baráti szóval nyugtatgatja: nem szarvazta föl... Sőt még lelki vigaszt is provokál a fiatalembertől. Ezt még az elkeseredettség, a másnaposság, Duka Marci sokféleképpen bizonygatott minden-lében-kanál mivolta is nehezen valószínűsítheti. Ahogyan a közismerten exkluzív szabadkőműves tanácskozásokról szóló, egyébként igen fontos értesüléseit is.

Tóth Béla egy kis gonddal, valamivel több körültekintéssel könnyen elkerülhette volna az ilyen és hasonló döccenőket a maga vállalta és alakította játékszabályok szemmel tartásával, anélkül, hogy könyvének imponálóan gazdag anyagát, saját jól-tájékozottságát egy szemernyit is vissza kellett volna fognia. Az „ilyennek látta, így emlékezik rá” fikció, úgy tűnik, nem csupán nagy írói föladatvállalásra sarkallta Tóth Bélát, hanem időnként furcsa szabadosságokra is csábította. Az előzőben helytállt, az utóbbiaknak időnként nem tudott ellentállni. (Azt már a kiadói lektor számlájára kell írunk, hogy a könyvborító „fülen” ez olvasható: „Hanem az 54 évet élt Móra 56 éve halott.” Akkor hát Móra éppen 110 éves lenne születése centenáriumán.)

Tóth Béla nemes indulatában alapos, tanulságos leckét adott a sok évtizede annyit köntörfalazó, sokszor indokolatlanul degradáló, máskor problémátlanul magasztaló Móra-értékelésnek. Könyvére szükség volt, tanulságaira szüksége lesz Móra egyre bővülő olvasói táborának. Köszönet illeti a kiadót, hogy a könyv megjelenését lehetővé tette. (*Szeged megyei városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, 1979.*)

NACSAĐY JÓZSEF

Fenyő István: Az irodalom respublikájáért. 1817–1830

1817 és 1830 között sokan lettek poétává, de Tempefői tanulsága már átfogalmazódott, valahogyan így: az is bolond, aki kritikussá lesz Magyarországon. Barátok elhidegülése, a megkritizáltak sértődött hallgatása kíséri tevékenységét, sőt esetleg hazafiútlansággal is megvádolják. Kölcsey lasztóci levelei után nem áll többé helyre a barátsága Kazinczyval; az iliászi pörben a plágium modern fogalma zavart értetlenséggel találkozik. De 1830-ban a lexikoni pörben Bajza József már az irodalom respublikája nevében utasítja el Desseffy beavatkozását, pontosabban ennek ürügyén mindenféle hatalmi szót az irodalom ügyében. A változó köztudattal változik a kritikáról való vélekedés is. Az irodalmi és a kulturális élet *intézményein* érezhe-